

A mulató Budapest.

— A Wertheimer-orfeum és a télikert. —

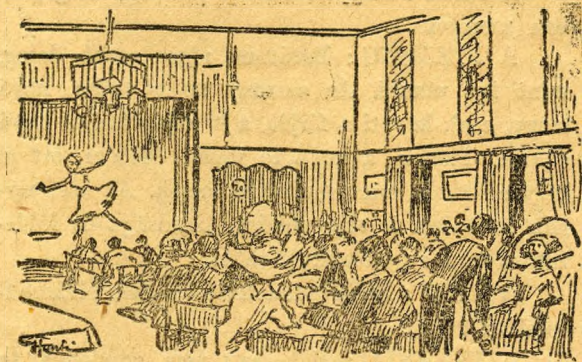
Sétámban a mulató Budapest körül, ime el-
 jutottam a Szerecsen-utczába, a Wertheimer-
 orfeumhoz, a hol lengyel-zsidó társulat szórakoz-
 tatja esténként a kilencztizedrészt hitsorsosokból
 álló közönséget. A ki tájékozatlan kerül ide, egy
 árva szót sem ért meg abból, a mi a színpadon

Littmann Pepi.

történik; ehhez a szórakozás-
 hoz valóban születni kell. A
 darabok, melyeket itt játsza-
 nak, a régi héberék nemzeti iro-
 dalmából valók, mind fájdal-
 mas és lesújtó. A zsidók a világi
 költészetnek kevés maradványá-
 ból csak azt őrizték meg, a mi
 vallási jelentőséggel bír, annak
 is azt a részét, a mely a zsidó-
 ságnak szomorú élményeit je-
 gyezte fel. Azt, a mely szünet-
 len üldöztetésükről szól, belát-
 hatatlan szenvedéseikről, gyöt-
 relmes megpróbáltatásairól;
 szerencsétlen, megkergetett föl-
 dönfutók, a kik nem szünek
 meg hinni a vallásban és bizni
 Istenben, a ki ur a világ felett. Természetes, hogy
 ez a lengyel-zsidó társulat igen sokat tesz hozzá
 a magáéból és az íróik megkorrigálják, hogy ne
 mondjam: meghamisítják azokat a régi szerzőket,
 a kik Izrael és Juda történetét a próféták világ-
 felfogása alapján dolgozták fel. Igen terjedelmes
 koncessziókat tesznek, helyenként modernnek, a
 mi érhető, minthogy a héber nyelv az oroszországi
 és galicziai zsidóknál sikeres közvetítője tudott
 lenni a nyugati kulturának. A zsidók, a kik eleinte
 az összetartozás érzeténél fogva, utóbb már ható-
 sági rendeletek által is kényszerítve, bizonyos ut-
 czákban és negyedekben tömörültek és el voltak
 zárva a város többi lakosaitól, mégis tudtak gaz-
 dag irodalmat teremteni, melyen keresztül a kultúra
 áldása eljutott hozzájuk is.

És mivel mindenütt, az összes népek körül
 tömörültek, a különböző országokban lakó zsidók
 nyelve lényeges eltéréseket mutat. A német len-
 gyel-zsidóknál a héber szöveg kiejtése teljesen más,
 mint azoknál, a kik Spanyolországban, Angliában,
 Olaszországban, Franciaországban, vagy teszem

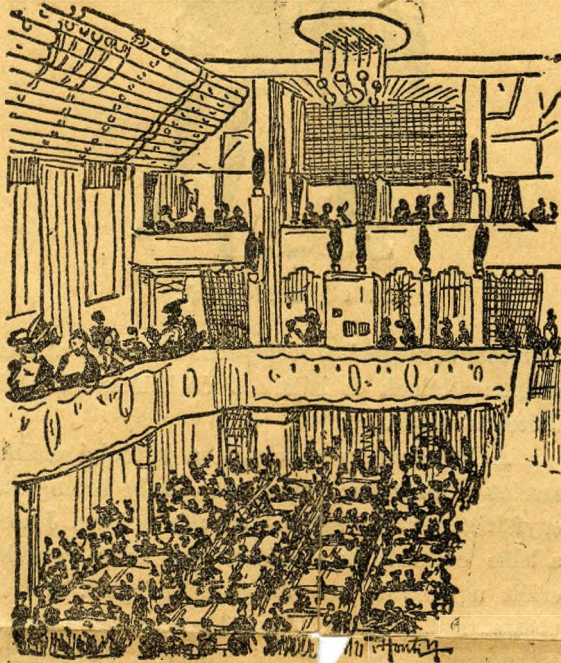

A télikert.

Amerikában laknak, a szótárukat annak az ország-
 nak nyelvéből bővítik, a melyben meghuzódnak
 és azokkal a szavakkal, mely az ő eufóniájuknak
 legjobban megfelel. És van valami tragikus benne,
 hogy éppen a héberék nyelve van tele minden nem-
 zetiségebbi szavakkal, holott ők voltak azok, a
 kik felvetették a nyelv eredetének problémáját és
 azt a kérdést, honnan ered a nyelvek különfélesége.
 Ez akkor jut az eszébe az embernek, a mikor
 hallgatja a lengyel-zsidó társulat előadását és
 igyekszik meg is érteni belőle valamit. Elvéve
 angol, francia, német, orosz, sőt magyar szó is
 bele van keverve ebbe a jiddis beszédbe, mely
 teljes egészében ellenszenvesen hat. De a nyelv
 kellemetlen hangzását enyhíti az előadók játéka,
 a kik közül nem egy igazán elsőrendű és művész
 a saját nemében.

A zsidó színészet manapság legjobban Ameri-

kában virul. Nagy színházai vannak ott, a hol
 híres színészek és színésznők mutatják be a sok-
 szor világhírű lengyel-zsidó szerzők darabjait.
 Morris Rosenfeld, Salem Asch, Perlmutter stb.
 nevét az irodalomtörténet kiválóságai között em-
 legetik. Az európai államok között, európai Orosz-
 országot nem számítva, Magyarországon aránylag
 a legtöbb zsidó lakik. Ennek egy igen nagy kon-
 tingense esik Budapestre és így könnyen érthető,
 hogy a zsidó színészet itt is talajra akadt. Réges-
 rég ideje járnak itt lengyel-zsidó színészek, már év-
 tizedekkel ezelőtt volt közönségük, a mikor a
 magyar színészet még alig-alig tudott létezni.
 Füstös kávéházakban, rejtett lebujszókban folytak
 ezek a jiddis előadások és az előadásokat szinte
 áhitattal hallgatták. Wertheimer Lajos, a mostani
 Wertheimer-orfeum igazgatója is több mint hu-
 szonöt éve tart fenn ilyen jellegű mulatóhelyet és
 meggazdagodott belőle. A Tisza Kálmán-tér és
 Népszínház-utca sarkán egy nagy kávéházi he-
 lysiségben velt ez a Wertheimer-mulató, a mely az

A Wertheimer-orfeum.

idén fényes helyiségbe költözött és orfeummá
 avansált. A régi Óbudavára igazgatójának, az
 Amerikából hazakerült vörös Friedmannak tulaj-
 dona volt ez az épület. Nagy pénzen színházat csi-
 náltatott belőle, de a mikor megnyitásra került
 volna a sor, a hatóságok nem adták meg a játszási
 engedélyt. Azt mondták, tűzveszélyes. Hónapokig
 tartott, a míg végre Friedmann kijárta, hogy mégis
 bevonulhat művész-truppjával a szerecsen-utcai
 mulatóba, mely hallgatólagosan a Fővárosi Or-
 feummal akart konkurrálni. Friedmann, a ki nagy-
 szabásu ember, a legdrágább varieté-számokból
 állította össze műsorát, de nem soká bírta. Be kel-
 lett csuknia az orfeumát néhány hónap után és
 nem volt nagyobb szerencséje akkor sem, a mikor
 másodsor próbálkozott. Három esztendő fárad-
 sága vészett bele a vállalkozásba és sok-sok pénz
 lett semmivé. Ekkor elég volt a vörös Friedman-
 nak és az egész épületet Wertheimer kezére jut-
 tatta: legyen ő boldogabb vele.

Lett is. A zsidó argot előadásoknak igen nagy
 publikumuk van. A bibliai tárgyu operetteknek
 buja, keleti melódiáit egy darabig szívesen hall-
 gatja meg az is, a ki nem érti a darab szövegét.
 A Dob-utca, Szerecsen-utca, Király-utca nagy-
 szakállu lakói, a kiket más színházban vagy mulató-
 helyen sohasem látni, itt megnéznék minden da-
 rabot. Fanatikus érdeklődéssel, tágranyitott sze-
 rekekkel figyelnek a színpadra, hogy valahogyan
 el ne veszítsenek egy szót sem abból, a mi ott el-
 hangzik. Az igazán vallásos, bigott zsidók, a kik
 egyébként minden mulatságot kerülnek, eljönnek
 ide. Érdekesek ezek különösen péntek este. Pént-
 teken este ugyanis a vallásos zsidó megkezd
 szombati, ünnepi ájtatosságait és már akkor tartja
 a szombati rendelkezéseket. Ezek között van az
 is, hogy profán pénzt nem szabad kezébe vennie

ezen a napon. Délután jön jegyet váltani. A pénz-
 tárnál lefizeti a ruhatári díjat, a műsor díját, a
 fogyasztandó sörök árát, sőt a borraivalókat is és
 a pénztárostól kapott cédulával fizet este min-
 denkinek.

A Wertheimer-orfeumban játszó társulat pri-
 madonnája Littmann Pepi, egy harmincz és negy-
 ven év közötti érdekes asszonyság; megjelenésé-
 ben Wilt Máriára, a híres operaénekesnőre emlé-
 keztet. Csupa temperamentum,
 csupa ötlet, csupa tehetség. A
 mikor énekelni kezd, nagyterje-
 delmű hangja, a mely jóval az
 alt alatt fekszik, megremegteti
 az orfeum márványfalait, meg
 az ablakait is. Előadása meg-
 győző és mindenekfelett eredeti,
 akár valami pajzán kuplét éne-
 kel, akár mélyérzésű, bánatos,
 imának is beillő vallásos dalt.

Littmann.

Perczekig tapsolják, a mikor
 a színpadra lép. Zsidó rabbi-
 jelöltnek van öltözve, bochernek,
 hosszú selyemkaftán van ter-
 metes alakján, a fején sipka,
 mely alól majdnem büszkén
 fityegnek elő a hunczutrúka,
 másszóval pájeszek. Tisztára egy férfi benyo-
 mását teszi és mivel a hangja is egészen fér-
 fias, könnyen megtéveszti azokat, a kik idáig
 nem ismerték. Így történhetett legutóbb, hogy
 férfinak nézte egy szentéletű gazdag zsidó és
 felajánlotta neki, hogy hagyja ott a színpad bünös
 világát és menjen vele, ő kitaníttatja kántornak.
 Bezzeg szörnyűködött a jámbor, a mikor meg-
 tudta, hogy egy nőt akart kántornak installálni.

Littmann Pepinek, a ki az előadások főszere-
 pét játszsza, esténként öt-hat dalt kell előadnia,
 közben mókázik, tréfál, lediskurál a nézőterre, de
 mindezt jellegzetes humorral, mulattató konfidens-
 kedéssel, mindig elmésen. Ő hozta Budapestre a
 »Jiedl, mit den Fiedl« refrénű dalt, a melyet ma-
 gyarra fordítva »Palkó, te drága rajkó« czimen
 egész Budapesten énekelnek. Ezt a dalt Newyork-
 ban ajánlotta fel neki egy tisztelője, a kinek nevét
 már elfelejtette. Azóta Londonban, Buenos-Ayres-
 ben, Bécsben, Lembergben és sok más nagyvárosban
 énekelte ezt a kuplét és mindenütt akadt a zené-
 nek gazdája. Némi elferdítéssel Budapesten is ki-
 adta egy zeneszerző, mint a saját munkáját, de
 az eredeti szöveget és zenét Littmann Pepi árulja
 a Wertheimerben.

A Palkó, te drága rajkó dallamát kétségkívül
 méltóztatnak ismerni. Hogy körülbelül fogalmat
 alkothassanak maguknak a lengyel-zsidó társulat
 előadási nyelvéről, itt adom a szövegének egy
 strófáját:

Die Misis Slaty ot sich verliebt in Jüdel,
 weil er ist gewen a schöner jüng
 Klomperscht hot er sie gelernt fiedlen
 in ausgenart hot er bei Ihr alsding
 er is awek von Ihr in sie verlost,
 jetzt wird sie nebuch dick in sie Klugt
 wusist mit mein Slaty?
 Fregt sie der alte taty:
 hot sie sich ziweint in ihm gesugt.

Refrén:

As Jüdel mit sein fiedl,
 ist werth Millionen Geld,
 Er hot dem besten smyczyk
 wus is du of der Welt
 kein stryng platzt bei ihm kein müß
 in fiedlen fiedelt er un a zul
 oj Jüdel mit sein fiedel.

Igy olvasva még van valamelyes formája
 ennek a nyelvnek, de méltóztatnék elképzelni azt a
 majd minden mássalhangzót követő *ch*-val és a
 torok mélyéből érkező *r*-ekkel, melyek az ugyne-
 vezett rácsolásra emlékeztetnek igen kegyetlenül.

Szóval Littmann Pepi a társulat első erősségét
 képezi, ő a nagy attrakció, bárha azok, a kik
 vele játszanak, is kitünő színésznők, színészek.
 Meltzer Adolf és Anna gyönyörűen énekelnek,
 Weinberg Salscia, a berlini és bécsi zsidó színházak

kedvelt primadonnája, Ebel, a bonvivant és Littmann Pepi asszony férje, a kómikus. Ő játszsza a darabok vén asszonyait és a mint hogy a felesége a megtévesztésig hünen kreálja a zsidó papnövéndéket, azonképpen Littmannról, a ki a színpadon látja, elhiszi, hogy valami nagyon csunya vén banya.

Bodrogi

Halmai Árpád újságíró kollégánk, a ki szabad óráiban

a Wertheimer-orfeum nagy kedveltségnek örvendő művészeti titkára, volt szíves támogatni abban, hogy a színrekerülő operett szövegét meg is érthessem. A címe Kol Nidre és Spanyolországban játszik az inkvizíció idején. Az inkvizítorok keresik az áldozatokat, a kiket válogatott kínzások után máglyán megégetnek. Most Bartolóra, a király kedvelt énekesére fenik a fogukat, a kit szeretnének eltenni láb alól. A király azonban megvédelmezi kedvencét a főinkvizítor, egy renegát zsidó üldözése elől, a ki a legnagyobb ellensége cserben hagyott hit-

A télikert táncosnőinek közös öltözője;

sorsosainak. A főinkvizítor szép leánya beleszeret az énekesbe, a kivel titokban gyakran találkozik. Egy ilyen találkozás, a mely a főinkvizítor házában történt, tudomására jut a pribékeknek és ott érik az énekest a leánynál. A gonoszlelkű apa kiküldi gyermekét, bezárja az ajtókat és szidja, gyalázza, fenyegeti az énekest. Ez bátran visszavág, szemébe mondja gázságait és kijelenti, hogy ő nem fél tőle, az ő elejtésére kicsiny a főinkvizítor hatalma. Majd megmondja neki, hogy ő igenis zsidó és titokban tartja is vallásának rendelkezéseit. De hiába mindenféle csel, az inkvizítorhad nem tudja törbe ejteni az énekest, pedig ennek elérésére minden csalafintaságot megpróbálnak.

Egy további képben ünnepnapjuk van a zsidóknak. Az év legnagyobb ünnepnapja, a kiengesztelődés ünnepe. A titkos templomban lassanként összegyülekeznek a hitsorsosok, már csak Bartolót várják. Ő is megérkezik, felölti imaköpenyét és az előimádkozói pódiumra lép. Megkezdődik az ima, a legszebb, legfájdalmasabb zsoltosma hangzik el, a Kol Nidre. Egyszerre kívülről kopogás hallatszik és a törvény nevében az ajtó kinyitását követelik. Sietve eldugnak mindent, de akkorra már betörték az ajtót és a főinkvizítor megjelenik segédjeivel. Kikutatják a templomot és meglelik az imaruhákat, az imatekereset, a mit tórának hívnak. A főinkvizítor pedig kárörvendve vágja szemébe Bartolónak:

— Most a kezemben vagy.

Katonák jönnek és elfogják az egész társaságot. Mielőtt elvinnék őket, belép Elvira, a főinkvizítor leánya. Együtt kérnek, könyörögnek kegyelemért, de hiába. Ekkor a leány bevallja, hogy titokban ő is a zsidó vallást követi. Egy pillanatra meghökken a főinkvizítor, de erőt vesz magán és kiadja a parancsot:

— Vigyétek őt is, hadd égjenek el együtt a máglyán...

Eg már a máglya és bandukolva felvonulnak, katonák kísérete mellett, a halálra ítélték, köztük Bartolo és Elvira is. Jön a főinkvizítor és még egyszer kihirdeti az ítéletet. Mikor azonban leányára kimondja a máglyahalált, egyszerre szívéhez kap,

A két Wallord-gyerek:

összeesik és meghal. A máglyára ítélt zsidók ekként megszabadulnak és hálaimát énekelnek kínzójuk holtteste felett.

A Wertheimer-orfeumnak a hatósági előírás szerint van magyar társulata is, mely kacagató egyfelvonásos bohózatokat ad elő. Bodrogi József a lelke ezeknek az előadásoknak, az ő produkcióit ugyancsak ismeri egész Budapest. A Káposzta Sári szomorú történetét senki sem tudja olyan meghatóan elmondani, mint ő, a félkegyelmű tisztizsoltosok, a konfidens inasok, a ligeti hintások legjobb interpretálója a kis Bodrogi, a ki csak olyan igyekezettel fáradozik, hogy a zsidó előadásra jött közönséget meghódítsa, mint Rajna Sándor, a kitűnő karmester.

A magyar nótáknak kívülök még Lévaj Farkas Pál kómikus, Nedics Nata énekesnő és Révész Erna kómika igyekeznek itt híveket toborozni.

És hogy az este még tarkább legyen, a műsorba varieté-számok is el vannak helyezve, angol táncosnők, görkorsolyázók, zsonglörök és akrobaták, ez utóbbiak között két imádandóan bájos román gyerek, művészi néven The Wallords, valóban bámulatos mutatványaikkal.

Előadás után itt is cigányzene invitálja a távozó közönséget az első emeleten lévő télikertbe, melynek műsora husz különböző nemzetiségbeli, javarészt szép leánytánc- és énekprodukciójából van összeállítva. A leányoknak közös öltözőjük a pinceszében van, a hová idegeneknek szigorúan tilos a bemenet. De hát, idáig legalább, ez a télikert nem tudott népszerűsége szert tenni. A Szerencsen-utcában van-e a hiba, a kissé megkopott helyiségben-e, de ide félannyian se járnak, mint más éjjelutáni mulatóba. Ugy lehet, a konkurrenzia tulnag; azontul pedig a Wertheimer-mulató télikertje létesült utoljára. Hát vagy közönséget kell teremteni, vagy pedig a saját falai közé hódítani azokat, a kik az évek folyamán megszokták, hogy másutt pezsgözzenek és másutt ölelgessék keblükre az éjszaka fáradhatatlan tündereit...

Ebel.